

MICHAŁ MARCIN KOBIERECKI
Łódź

IGRZYSKA AFRYKAŃSKIE I NAJWYŻSZA RADA SPORTU W AFRYCE JAKO INICJATYWY NA RZECZ ZBLIŻENIA PAŃSTW AFRYKAŃSKICH

WPROWADZENIE

Sport może być przedmiotem politycznej instrumentalizacji na wiele sposobów. W kontekście międzynarodowym był on wielokrotnie wykorzystywany do prowadzenia walki politycznej, co przejawiało się przede wszystkim bojkotami imprez sportowych, a także próbami izolowania kontestowanych państw w dziedzinie sportu. Sport, dzięki swojej popularności i medialności, jest także dogodnym narzędziem kształtowania międzynarodowego wizerunku państw. Może być także wykorzystywany w celu promowania zbliżenia międzynarodowego czy pokoju, takie są zresztą deklarowane cele m.in. Międzynarodowego Komitetu Olimpijskiego. Sport może ponadto odgrywać wiele ról w polityce wewnętrznej państw, takich jak integrowanie społeczeństwa czy kształtowanie tożsamości narodowej.

Niniejszy artykuł nawiązuje do politycznej instrumentalizacji sportu polegającej na wykorzystywaniu go w celu wzmacniania bliskości pomiędzy państwami. Jest ona określana jako dyplomacja sportowa, aczkolwiek samo pojęcie ma charakter szerszy. Najczęściej uwzględnia się ją jako element dyplomacji publicznej¹, natomiast jeśli chodzi o jej definicję, różni autorzy preferują węższe lub szersze jej rozumienie. Przykładowo wg Udo Merkela dyplomacja sportowa to cały zakres międzynarodowych kontaktów pomiędzy sportowcami, drużynami, kibicami, trenerami, działaczami i politykami w kontekście rywalizacji sportowej, imprez sportowych, wymian i współpracy, które są motywowane szerszymi względami polityki zagranicznej i mają wpływ na ogólne stosunki i polityczny klimat pomiędzy zaangażowanymi państwami². Wyróżnia się przy tym pozytywną i negatywną dyplomację sportową, w zależności od tego, czy zmierza ona do poprawy, czy pogorszenia stosunków pomiędzy państwami³. Inne

¹ D. Black, B. Peacock, *Sport and Diplomacy*, w: A. F. Cooper, J. Heine, R. Thakur, (red.), *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy*, Oxford 2013, s. 709.

² U. Merkel, *Sport as a foreign policy and diplomatic tool*, w: A. Bairner, J. Kelly, J. Woo Lee, (red.), *Routledge Handbook of Sport and Politics*, Abingdon 2017, s. 29.

³ Zob.: B. Houlihan, *Politics and Sport*, w: J. Coakley, E. Dunning, (red.), *Handbook of Sports Studies*, London 2004, s. 219.

ujęcie dyplomacji sportowej dotyczy wykorzystania sportu jako narzędzia kształtowania wizerunku państwa⁴. Jest ona także określana jako dyplomatyczna reprezentacja, komunikacja i negocjacje pomiędzy aktorami niepaństwowymi (a czasem także państwami), które mają miejsce na skutek toczącej się międzynarodowej rywalizacji sportowej⁵. W niniejszym tekście nawiązano do dyplomacji sportowej w jej wąskim rozumieniu, a zatem jako narzędzie zbliżania państw poprzez wykorzystanie kontaktów sportowych.

Kwestia wykorzystywania sportu jako narzędzia pozytywnego wpływania na kształt stosunków międzynarodowych jest najczęściej badana w kontekście budowania bliskości pomiędzy państwami o napiętych bądź wrogich stosunkach wzajemnych. Istotna jest w tym przypadku możliwość wykorzystania apolityczności i popularności sportu, w celu kształtowania pozytywnych emocji pomiędzy społeczeństwami. Najbardziej znanym przykładem tego typu dyplomacji sportowej jest amerykańsko-chińska dyplomacja „pingpongowa”, która na początku lat 70. doprowadziła do przełomu w stosunkach pomiędzy USA a ChRL. Trzeba jednak pamiętać, iż sport może być wykorzystywany jako narzędzie kształtowania stosunków międzynarodowych nie tylko w kontekście zbliżania wrogich sobie państw, ale także w celu budowania bliskości pomiędzy państwami, których pierwotne relacje miały charakter neutralny bądź pozytywny. Tego typu instrumentalizację sportu można było zaobserwować choćby w stosunkach wewnątrz bloku państw komunistycznych w okresie zimnej wojny, kiedy to pomimo deklarowanej przyjaźni istniała potrzeba jej pogłębiania, szczególnie iż oficjalna bliskość często nie znajdowała odzwierciedlenia w postawach społeczeństw. W historii sportu pojawiło się także kilka wielostronnych inicjatyw budowania lub wzmacniania bliskości pomiędzy państwami, takie jak Igrzyska Rodzących się Sił (inicjatywa Indonezji wspierana przez Chiny ukierunkowana na zbliżenie państw niezaangażowanych), Igrzyska Wspólnoty Narodów (mające na celu podtrzymywanie więzi pomiędzy państwami należącymi niegdyś do brytyjskiego imperium kolonialnego) czy Igrzyska Frankofońskie (ich oficjalnym celem jest podkreślanie solidarności i przyjaźni pomiędzy młodzieżą z państw francuskojęzycznych). Także niniejszy artykuł nawiązuje do wielostronnej inicjatywy mającej na celu wykorzystanie sportu w celu wzmacniania bliskości i współpracy międzynarodowej – w kontekście państw afrykańskich. Stanowi zarazem kolejny efekt badań autora dotyczących dyplomacji sportowej⁶, prowadzonych w ramach projektu badawczego *Konsensualna i wizerunkowa rola sportu w działaniach dyplomatycznych państw i aktorów niepaństwowych*.

⁴ J. Pamment, *Rethinking Diplomatic and Development Outcomes through Sport: Toward a Participatory Paradigm of Multi-Stakeholder Diplomacy*, „Diplomacy & Statecraft”, vol. 27, nr 2, 2016, s. 234, http://www.olimpijski.pl/Media/files/WNIOSKI_I_REKOMENDACJE_v2.pdf (data wejścia na stronę 06.03.2015).

⁵ S. Murray, G. A. Pigman, *Mapping the relationship between international sport and diplomacy*, „Sport in Society”, vol. 17, nr 9, 2014, s. 1099.

⁶ Zob.: M. M. Kobierecki, *Sport as a Tool for Strengthening Political Alliance. The Case of the Eastern Bloc during the Cold War*, „The Polish Quarterly of International Affairs”, vol. 25, nr 2/2016, s. 7-24, Idem, *Sport as a Tool of Building Political Alliances: The Case of the Games of New Emerging*

Celem artykułu jest ukazanie sportu jako narzędzia wzmocnienia więzi i bliskości pomiędzy państwami afrykańskimi, w szczególności w okresie, kiedy uzyskiwały one niepodległość. Badanie stanowi studium przypadku obejmujące właśnie kontynent afrykański i dotyczy w szczególności motywacji związanych z poszczególnymi inicjatywami. Kазus Igrzysk Afrykańskich oraz ich instytucjonalnej emanacji – nieistniejącej już Najwyższej Rady Sportu w Afryce, przeanalizowano z perspektywy dyplomatycznego celu budowania bliskości i współpracy pomiędzy państwami afrykańskimi przy wykorzystaniu sportu. Co prawda aspekt Najwyższej Rady Sportu w Afryce wiąże się silnie z negatywną dyplomacją sportową – kategorią obejmującą wykorzystywanie sportu w celu pogarszania stosunków z innymi państwami. Organizacja ta silnie angażowała się bowiem w izolowanie Republiki Południowej Afryki w dziedzinie sportu. W artykule uwaga skupiona jest jednak na aspektach pozytywnych, związanych ze zbliżaniem do siebie państw. W badaniu podjęta została próba weryfikacji hipotezy, zgodnie z którą istnienie w Afryce reżimów zdominowanych przez białą mniejszość (Republika Południowej Afryki i Rodezja) stanowiło czynnik integrujący pozostałe państwa afrykańskie jeśli chodzi o międzynarodowy sport.

IGRZYSKA AFRYKAŃSKIE

Igrzyska Afrykańskie (ang. *African Games*)⁷ są imprezą sportową przeznaczoną dla sportowców z Afryki. Koncepcja organizacji regionalnych zawodów sportowych w Afryce pojawiła się już w latach dwudziestych XX w. Zgodnie z zamierzeniami miały się one odbyć w 1925 r. w Algierze w Algierii, natomiast w 1929 r. w Aleksandrii w Egipcie. Ich gorącym orędownikiem był z resztą sam twórca nowożytnego olimpizmu Pierre de Coubertin⁸. Inicjatywy te nie powiodły się jednak z uwagi na politykę kolonialną, różnice językowe, trudności komunikacyjne i gospodarcze, kryzys gospodarczy i w końcu II wojnę światową⁹. Sytuacja zaczęła się jednak zmieniać na skutek dekolonizacji, kiedy to kolejne państwa w Afryce uzyskiwały niepodległość.

Forces (GANFO), „The Polish Quarterly of International Affairs”, nr 4, 2016, s. 105-121, Idem, *The Commonwealth Games as an Example of Bringing States Closer Through Sport*, „Physical Culture and Sport. Studies and Research”, vol. LXXIII, 2017, s. 36-43, Idem, *Igrzyska Frankofońskie jako przykład dyplomacji sportowej ukierunkowanej na wzmocnienie bliskości między państwami*, „Przegląd Edukacyjny”, nr 1 (100), Marzec 2016, s. 10-15.

⁷ Do 2015 r. oficjalna nazwa Igrzysk Afrykańskich to Igrzyska Całej Afryki (ang. All Africa Games). <http://guardian.ng/news/all-africa-games-now-renamed-african-games/>, (data wejścia na stronę 07.03.2016). W niniejszej pracy stosowane będzie określenie Igrzyska Afrykańskie dla wszystkich imprez cyklu.

⁸ A. Morrison, *The Professor. The Life Story of Azumah Nelson*, Houston 2014, s. 46, K. Lennartz, *African Games*, „Journal of Olympic History”, vol. 14, 2006, s. 24; A. I. Omo-Osagie, *African Unity Through Sports*, Benin City 1988, s. 41.

⁹ M. Brichford, *African Games*, w: D. Levinson, K. Christensen, (red.), *Encyclopedia of World Sport*, Oxford 1999, s. 4, W. Chacko Jacob, *Working Out Egypt. Effendi Masculinity and Subject Formation in Colonial Modernity, 1870-1940*, Durham – London 2011, s. 127-129.

Do koncepcji regionalnych imprez sportowych w Afryce powrócono w latach 50. W 1959 r. francuskojęzyczni sportowcy z Afryki wzięli udział w zawodach w Bangui, natomiast rok później odbyły się igrzyska Wschodniej i Zachodniej Afryki, a także Igrzyska Przyjaźni (fr. *Jeux de l'Amitié*) w Tananarywie na Madagaskarze, w których wzięły udział były kolonie francuskie. Kolejne zawody z tej serii, w których brała udział też Francja, odbywały się w 1961 r. w Abidżanie na Wybrzeżu Kości Słoniowej oraz w 1963 r. w Dakarze w Senegalu¹⁰. O tych ostatnich zawodach twierdzono ponadto, iż nie tylko pozwoliły na zebranie przedstawicieli 24 państw afrykańskich, ale także zademonstrowały ich „jedność w różnorodności”¹¹.

Igrzyska Przyjaźni, określane także jako Igrzyska Wspólnotowe (fr. *Jeux de la Communauté*)¹², były sponsorowane przez Francję, a także popierane przez Międzynarodowy Komitet Olimpijski¹³. Zawody te przeznaczone były dla mieszkańców byłych kolonii francuskich, a konkretnie dla francuskojęzycznych państw afrykańskich. Napotykały one jednak trudności organizacyjne, a także wrogość pomiędzy ludnością arabską, czarnoskórą i Francuzami, chłodne relacje pomiędzy Tunezyjczykami i Egipcjanami oraz pomiędzy Tunezyjczykami i Algierczykami. Ich organizacja wiązała się silnie z ewolucją polityki Francji względem dawnych kolonii. Francja miała dążyć do kontroli niepodległych państw afrykańskich nie politycznie czy militarnie, ale poprzez więzi kulturowe i gospodarcze, mając na celu przede wszystkim rozpowszechnienie własnych ideałów i wartości¹⁴. Warto w tym miejscu zauważyć, że pierwsze udane próby organizacji regionalnych multidyscyplinarnych zawodów sportowych w Afryce powiązane były z dyplomacją sportową, jednak nie ukierunkowaną na zbliżanie państw afrykańskich, ale bardziej na utrzymywanie więzi pomiędzy dawnymi koloniami i imperiami kolonialnymi.

Na skutek problemów z organizacją Igrzysk Przyjaźni, a przede wszystkim w związku z uzyskiwaniem niepodległości przez kolonie brytyjskie, pojawiła się potrzeba rozszerzenia formuły regionalnych zawodów sportowych w Afryce. W 1962 r., podczas konferencji afrykańskich ministrów ds. młodzieży i sportu w Paryżu zdecydowano zatem, że zawody zostaną rozszerzone na pozostałe państwa Afryki oraz uzyskają nazwę Igrzysk Pan-Afrykańskich¹⁵. W myśl tych ustaleń w 1965 r. zorganizowano pierwsze Igrzyska Afrykańskie, w Brazzaville w Kongo, a ich komitet orga-

¹⁰ M. Brichford, *op. cit.*, s. 4.

¹¹ A. I. Omo-Osagie, *op. cit.*, s. 43.

¹² P. Charitas, *A More Flexible Domination: Franco-African Sport Diplomacy during Decolonization, 1945-1966*, w: H. L. Dichter, A. L. Johns, (red.), *Diplomatic Games. Sport, Statecraft, and International Relations since 1945*, Lexington 2014, s. 200, Por.: E. Combeau-Mari, *Entre Sport et politique: les jeux de la Communauté à Madagascar (Avril 1960)*, w: Yvan Combeau, (red.), *La Réunion-Madagascar 1942-1972*, Paris 2003, E. Combeau-Mari, *Sport in the French Colonies (1880-1962): A Case Study*, „Journal of Sport History”, vol. 33, nr 1, 2006, s. 50.

¹³ A. Guttmann, *The Olympics. A History of Modern Games*, Illinois 2002, s. 108.

¹⁴ P. Charitas, *op. cit.*, s. 199, 207.

¹⁵ G. Jarvie, *Sports, Culture and Society. An Introduction*, London – New York 2006, s. 186, P. Nongogo, *African Games*, w: J. Nauright, C. Parrish, (red.), *Sports around the World. History, Culture, and Practice*, Santa Barbara 2012, s. 82.

nizacyjny powstał na bazie komitetu organizacyjnego Igrzysk Przyjaźni¹⁶. Międzynarodowy Komitet Olimpijski uznał oficjalnie zawody, w których wzięło udział około 2500 sportowców z 30 niepodległych państw afrykańskich. Deklarowanym celem tej inicjatywy było solidaryzowanie mieszkańców Afryki, aczkolwiek niejako jednocześnie wiązało się to z jednoczeniem się tego kontynentu w sprzeciwie wobec *apartheidu* stosowanego w Republice Południowej Afryki¹⁷. Zatem już od początku inicjatywa igrzysk afrykańskich była ukierunkowana na budowanie bliskości pomiędzy państwami afrykańskimi, aczkolwiek jeden z głównych elementów integrujących – sprzeciw wobec rządów białych w Afryce – miał charakter negatywny.

Igrzyska Afrykańskie w Brazzaville w zamierzeniach miały być siłą wspierającą solidarność afrykańską, a także jednoczącą Afrykę przeciwko systemowi *apartheidu*. Rywalizacja sportowa miała być wykorzystywana na rzecz pokojowego zrozumienia międzynarodowego, poprzez wspieranie tożsamości kulturowej i narodowej, co jest istotne biorąc pod uwagę specyfikę kontynentu afrykańskiego, z państwami o dużej populacji, często kontrastującymi tradycjami kulturowymi i politycznymi¹⁸. Organizacja zawodów miała także wywołać entuzjazm i przyspieszyć rozwój sportu w młodych państwach tego kontynentu¹⁹, sport zaś miał stać się narzędziem rozwijania i promowania jedności panafrykańskiej – poprzez zapewnianie międzynarodowych kontaktów oraz realizowanie wspólnych celów²⁰. Można zatem dostrzec wyraźne znaczenie dyplomatyczne, nawiązujące do wykorzystywania popularności i zarazem apolityczności sportu w budowaniu bliskości międzynarodowej. Co ciekawe, początki tej inicjatywy wiązały się z działaniami Francji na rzecz zachowania związków z dawnymi koloniami, jednak utworzone później Igrzyska Afrykańskie, jak się zdaje, pozbawione były już tego elementu, zaś ich deklarowanym celem była przede wszystkim integracja nowo powstałych państw afrykańskich.

Jak wspomniano, pierwsze francuskie inicjatywy organizacji regionalnej imprezy sportowej na kontynencie afrykańskim były wspierane przez Międzynarodowy Komitet Olimpijski. Podobnie było w przypadku pierwszych Igrzysk Afrykańskich, które MKOl uznał oficjalnie jako kontynentalne multidyscyplinarne wydarzenie sportowe²¹. Wspieranie przez Ruch Olimpijski Igrzysk Afrykańskich miało podwójne znaczenie. Po pierwsze, wiązało się z urzeczywistnieniem przez tę imprezę ideałów olimpijskich. Jak stwierdził ówczesny prezydent MKOl Avery Brundage, podczas zawodów rywalizowały ze sobą w wymiarze pokojowym zespoły z Kongo-Brazzaville i Kongo-Leopoldville, pomimo napiętych stosunków między ich rzą-

¹⁶ P. Charitas, *op.cit.*, s. 199.

¹⁷ G. Jarvie, *The promise and possibilities of running in and out of east Africa*, w: Y. Pitsiladis, J. Bale, C. Sharp, T. Noakes, (red.), *East African Running. Towards a Cross – Disciplinary Perspective*, Abingdon – New York 2007, s. 25.

¹⁸ M. Brichford, *op. cit.*, s. 3.

¹⁹ C. Perreirea-Palhinhas, *Physical culture and sport*, w: S. Gopal, S. L. Tikhvinsky, (red.), *History of Humanity. Scientific and Cultural Development*, vol. VII (The Twentieth Century), London 2008, s. 455.

²⁰ *Sports: Postcolonial Africa*, w: K. Shillington, (red.), *Encyclopedia of African History*, vol. 1-3, New York 2005, s. 1474.

²¹ P. Nongogo, *op. cit.*, s. 82.

dami²². Po drugie, należy mieć na względzie, iż jest to czas, kiedy Ruch Olimpijski zmagał się z problemem Igrzysk Rodzących się Sił (w skrócie *GANEFO*), które stanowiły po części konkurencję dla zdominowanego przez MKOl międzynarodowego sportu. Popierając ideę Igrzysk Afrykańskich MKOl zmniejszał ryzyko wsparcia przez państwa afrykańskie *GANEFO*, wzmacniając zarazem własną pozycję.

Pierwsze Igrzyska Afrykańskie w Brazzaville, mimo ukierunkowania na współpracę, obejmowały również ostrą rywalizację pomiędzy dawnymi koloniami brytyjskimi a francuskimi²³. Ponadto, pomimo panafrkańskiego charakteru, zostały z nich wykluczone RPA, Rodezja, Mozambik i Angola – jako naruszające zasady olimpijskie (dwa pierwsze) lub jeszcze nie niepodległe (dwa kolejne)²⁴. Świadczy to o niepełnej realizacji pacyfistycznych ideałów, o których mówił Avery Brundage, oraz pokazuje, iż w tym okresie była to impreza sportowa łącząca aspekty pozytywny i negatywny jeśli chodzi o dyplomację sportową, co przemawia na korzyść weryfikowanej hipotezy.

Igrzyska Afrykańskie, zgodnie z założeniami, miały być imprezą cykliczną, odbywającą się co cztery lata. Drugie Igrzyska Afrykańskie odbyły się w Lagos w Nigerii w styczniu 1973 r., trzecie w czerwcu 1978 r. w Algierze, czwarte w Nairobi w Kenii w sierpniu 1987 r., piąte w Kairze w Egipcie w 1991 r., szóste w Harare w Zimbabwie we wrześniu 1995 r., kiedy to debiutowała w nich Republika Południowej Afryki²⁵. Opóźnienia były związane z kłopotami organizacyjnymi, a także innymi problemami, także politycznymi. Przykładowo drugie Igrzyska Afrykańskie miały się odbyć w Bamako w Mali, jednak nie doszło do nich ze względu na obalenie rządu. O przejście zawodów poproszono Nigerię, jednak brakowało tam odpowiedniej infrastruktury, stąd termin zawodów opóźnił się²⁶. Z kolei Igrzyska Afrykańskie w Lagos miały się odbyć w 1971 r., ale zostały przełożone o dwa lata w związku z konfliktem białym²⁷. Od lat 80. udawało się zachować zakładane pierwotnie interwały czasowe pomiędzy kolejnymi imprezami.

W 1999 r. Igrzyska Afrykańskie odbyły się w Johannesburgu w RPA, co miało oczywiście znaczenie symboliczne. O ich dyplomatycznym znaczeniu w kontekście budowania sojuszu i bliskości państw afrykańskich mogą świadczyć przemówienia z ich otwarcia, w których wielokrotnie nawiązywano do pokoju, współpracy i solidarności. Stwierdzono także, iż „droga Igrzysk Afrykańskich od Brazzaville, poprzez Lagos, Algier, Nairobi, Kair, Harare aż do Johannesburga sama w sobie wpływa na rozwój kontynentu w stronę jaśniejszej przyszłości dla jego mieszkańców”, a także, iż XXI w. powinien być dla Afryki wiekiem „pokoju, wolności od głodu, kwitnącej sztuki i wolności intelektualnej, doskonałości we wszystkich polach aktywności człowieka”, co uda się dokonać, jeśli „wszyscy będziemy działać razem”²⁸. W póź-

²² A. Guttman, *op. cit.*, s. 108.

²³ M. Brichford, *op. cit.*, s. 4.

²⁴ A. Guttman, *op. cit.*, s. 108.

²⁵ M. Brichford, *op. cit.*, s. 4.

²⁶ J. C. Ganga, *Once Upon a Time Were the African Games*, Johannesburg 2018, s. 36.

²⁷ P. Nongogo, *op. cit.*, s. 82.

²⁸ *Statement at the opening of the 7th All Africa Games*, Johannesburg, 10 September 1999, <http://www.unisa.ac.za/contents/colleges/docs/tm1999/tm091009.pdf> (data wejścia na stronę 02.03.2016).

niejszym czasie gospodarzami Igrzysk Afrykańskich były jeszcze Abudża w Nigerii w 2003 r., w 2007 r. ponownie Algier w Algierii, w 2011 r. Maputo w Mozambiku, a w 2015 r. zawody ponownie odbyły się w Brazzaville²⁹. Trzeba przy tym zauważyć, iż we współczesnych czasach Igrzyska Afrykańskie zatraciły swój negatywny dyplomatyczny wymiar. Wraz z demokratyzacją Republiki Południowej Afryki i odejściem tego państwa od polityki *apartheidu* zniknął bowiem jeden z celów inicjatywy. Igrzyska Afrykańskie odbywają się dalej, ale pod względem dyplomatycznym ich jedynym celem pozostało budowanie bliskości międzynarodowej w Afryce. Ukoronowaniem tej przemiany były wspomniane igrzyska w RPA oraz ich symboliczna otoczka.

Przeгляд odbywających się dotychczas Igrzysk Afrykańskich pozwala na sformułowanie wniosku, iż z biegiem lat rosła ich popularność, a także poziom organizacyjny. Świadczy o tym liczba państw wysyłających swoje reprezentacje na kolejne imprezy, jak i liczba uczestników. Ponadto w początkowym okresie ich rozgrywania nie udawało się dotrzymać zakładanego czteroletniego interwału czasowego pomiędzy kolejnymi zawodami. Z czasem sytuacja uległa jednak znaczącej poprawie.

Igrzyska Afrykańskie odbywają się już od pół wieku, ale ich cele związane z pozytywną dyplomacją sportową państw Afryki nie uległy dezaktualizacji. Mogą o tym świadczyć stwierdzenia o roli i znaczeniu tej imprezy sportowej sformułowane podczas jej ostatniej edycji w 2015 r. Stwierdzono wówczas, iż nawiązują one do idei stworzenia Afryki z „silną tożsamością kulturową, wspólnym dziedzictwem, wartościami i etyką”, zgodnie z aspiracją 5 Agendy 2063³⁰ – globalnej strategii Unii Afrykańskiej, a także iż ich celem jest „promocja afrykańskiej jedności i solidarności poprzez sport”³¹.

Igrzyska Afrykańskie jako narzędzie budowania bliskości pomiędzy państwami afrykańskimi pod wieloma względami przypominały inne wielostronne inicjatywy sportowe o znaczeniu dyplomatyczno-politycznym, jak Igrzyska Wspólnoty Narodów czy Igrzyska Frankofońskie, uwzględniając oczywiście także wiele różnic i swistości, przede wszystkim związanych z brakiem dominującego podmiotu, chcącego budować sojusz wokół siebie. W przypadku Igrzysk Afrykańskich wydaje się, iż inicjatywa ta miała bardziej symetryczną, multilateralną formę.

NAJWYŻSZA RADA SPORTU W AFRYCE

Wykorzystywanie sportu jako narzędzia budowania bliskości pomiędzy państwami afrykańskimi można także zaobserwować w działalności Najwyższej Rady Sportu w Afryce (ang. *Supreme Council for Sport in Africa*, w skrócie *SCSA*), mimo że in-

²⁹ <http://guardian.ng/news/all-africa-games-now-renamed-african-games/>, (data wejścia na stronę 07.03.2016), P. Nongogo, *op. cit.*, s. 83.

³⁰ <http://www.au.int/en/newsevents/14449/11th-african-games-brazzaville-republic-congo-04-19-september-2015> (data wejścia na stronę 07.03.2016).

³¹ http://www.au.int/en/sites/default/files/newsevents/pressreleases/14449-pr-pr_234_-_closing_ceremony1.pdf (data wejścia na stronę 07.03.2016).

stytucja ta przede wszystkim kojarzy się z naciskami na rzecz wykluczenia z międzynarodowego sportu Republiki Południowej Afryki i Rodezji oraz z bojkotem igrzysk olimpijskich w Montrealu w 1976 r. przez państwa afrykańskie.

Najwyższa Rada Sportu w Afryce powstała na bazie komitetu organizacyjnego pierwszych Igrzysk Afrykańskich³², jako centralna organizacja dla administrowania sportem na kontynencie oraz organizowania Igrzysk. Podczas pierwszych Igrzysk Afrykańskich w 1965 r. ich inicjatorzy, tj. grupa państw Afryki zachodniej, centralnej i północnej wyraziła potrzebę stworzenia stałego komitetu, który nadzorowałby rozwój rywalizacji sportowej na kontynencie oraz działałby na rzecz unifikacji sportu w Afryce. Po serii konsultacji przedstawiciele państw³³ spotkali się w Bamako w Mali w grudniu 1966 r., aby przedyskutować cel i działanie organizacji. Utworzono wówczas *SCSA*, wybierając na jej prezydenta ministra spraw wewnętrznych Kongo André Hambessa³⁴, natomiast na sekretarza generalnego także Kongijczyka Jean-Claude'a Gange³⁴. W skład *SCSA* weszli przede wszystkim ministrowie sportu, przewodniczący Narodowych Komitetów Olimpijskich, narodowych komitetów i federacji sportowych, członkowie MKOl. Głównym celem była koordynacja i promocja sportu oraz organizacja Igrzysk Afrykańskich, jednak za „główną siłę motywującą” do działania uważa się chęć zwalczania *apartheidu* w sporcie w RPA³⁵. Siedziba *SCSA* zlokalizowana została w Jaunde w Kamerunie³⁶.

Akt założycielski *SCSA* wskazywał na wspomniane wcześniej cele Rady, takie jak organizacja Igrzysk Afrykańskich co cztery lata, promocja i rozwój sportu w Afryce, wspieranie tworzenia konfederacji sportowych oraz Narodowych Komitetów Olimpijskich w Afryce, występowanie przeciwko rasowej, politycznej i religijnej dyskryminacji w sporcie³⁷. Jednak w rzeczywistości, obok aspektu pozytywnego działalności Rady, pojawiał się także negatywny. Państwa afrykańskie były bowiem w dużej mierze zainteresowane realizacją wspólnego celu, tj. walką z rządami białych w Afryce: w Republice Południowej Afryki i w Rodezji. Ten aspekt łączy się oczywiście w sposób bezpośredni z negatywną dyplomacją sportową, która nie jest przedmiotem niniejszego badania, jednak biorąc pod uwagę chociażby weryfikowaną hipotezę, zgodnie z którą wrogość względem rządów białych w Afryce stanowiła ele-

³² P. Charitas, *op. cit.*, s. 204.

³³ Autorzy różnią się co do dokładnej liczby państw założycielskich, w niniejszej pracy przyjęto za Amy Bass, iż było ich 32: Algieria, Burundi, Kamerun, Republika Środkowoafrykańska, Czad, Kongo-Brazzaville, Kongo-Kinszasa, Dahomej, Etiopia, Gabon, Gambia, Gana, Gwinea, Wybrzeże Kości Słoniowej, Kenia, Liberia, Madagaskar, Mali, Mauretania, Maroko, Niger, Nigeria, Senegal, Sierra Leone, Sudan, Tanzania, Togo, Tunezja, Zjednoczona Republika Arabska (Egipt), Uganda, Górna Wolta i Zambia. A. Bass, *Not the Triumph but the Struggle. The 1968 Olympics and the Making of the Black Athlete*, Minneapolis 2002, s. 140.

³⁴ S. Cornelissen, *Supreme Council for Sport in Africa*, w: J. Nauright, C. Parrish, (red.), *Sports around the World. History, Culture, and Practice*, Santa Barbara 2012, s. 160.

³⁵ M. Brichford, *op. cit.*, s. 4, R. Espy, *The Politics of the Olympic Games. With Epilogue, 1976-1980*, Berkeley – Los Angeles – London 1981, s. 98.

³⁶ P. Alegi, *African Soccerscapes. How a Continent Changed the World's Game*, Athens 2010, s. 69.

³⁷ S. Cornelissen, *op. cit.*, s. 160.

ment integrujący dyplomatyczne cele rozpatrywanych inicjatyw, niezbędne jest zarazem nawiązywanie do tego negatywnego elementu dyplomacji sportowej.

Najwyższa Rada Sportu w Afryce powstała jako formalnie samodzielna organizacja, jednak już w 1967 r. została włączona do Organizacji Jedności Afrykańskiej (OJA) jako ciało odpowiedzialne za sport, przez co znalazła się pod kontrolą rządów państw afrykańskich³⁸. OJA była także głównym źródłem funduszy dla SCSA³⁹. Pamiętać trzeba jednak, że od początku w jej tworzeniu brali udział członkowie rządów państw afrykańskich. SCSA sama siebie określała jako „wyspecjalizowana agencja OJA”⁴⁰, zaś jej zadaniem było formułowanie międzynarodowej polityki sportowej dla całego bloku państw⁴¹. Jeśli chodzi o stanowisko Międzynarodowego Komitetu Olimpijskiego względem Rady, początkowo było ono pozytywne a prezydent MKOl Avery Brundage wspierał cele SCSA, aczkolwiek miał pozostawać wobec niej nieufny⁴².

SCSA miała duży wpływ na Narodowe Komitety Olimpijskie państw afrykańskich oraz na inne organizacje sportowe na kontynencie⁴³, a także wywierała naciski na szereg organizacji sportowych spoza kontynentu⁴⁴. Warto w związku z tym wspomnieć, iż z uwagi na pewne dwuznaczności podczas jej tworzenia, formalnie SCSA nigdy nie posiadała mandatu do reprezentowania i przewodzenia afrykańskiemu sportowi – jako źródło władzy organizacji traktowano jej uznanie przez Organizację Jedności Afrykańskiej podczas spotkania w Kinszasie w 1967 r. Częściowym powodem tego była manipulacja dokonana przez drugiego prezydenta organizacji Abrahama Ordję i sekretarza generalnego Jean-Claude’a Ganga’ę, dzięki której mogli oni sprawować władzę w SCSA przez wiele lat bez konieczności przeprowadzania wyborów⁴⁵. SCSA jako organizacja nie miała zatem charakteru demokratycznego.

Jak wspomniano, celem Najwyższej Rady Sportu w Afryce tylko do pewnego stopnia było kształtowanie bliskości państw afrykańskich. Organizacja właściwie od samego początku funkcjonowania nawiązywała także do walki z rządami białych w Afryce, w szczególności w Republice Południowej Afryki. Już podczas spotkania założycielskiego SCSA w Mali przegłosowano rezolucję, w której mówiono o potrzebie wykluczenia organizacji sportowych RPA z MKOl i międzynarodowych federacji

³⁸ *Ibidem*, s. 160.

³⁹ A. I. Omo-Osagie, *op. cit.*, s. 94.

⁴⁰ International Olympic Committee Historical Archives, South Africa NOC, Recognition request of the NOC of South Africa (RSA): correspondence of the Supreme Council for Sport in Africa (SCSA), D-RM01/12, SCSA. *General Assembly. 11th Session. Algiers, 15-17 April, 1986, Contribution of Africa to the Establishment of a New International Sports Order*, 17.04.1986.

⁴¹ A. A. Downes, *Forging Africa-Caribbean Solidarity within the Commonwealth? Sport and Diplomacy during the Anti-apartheid campaign*, w: H. L. Dichter, A. L. Johns, (red.), *Diplomatic Games. Sport, Statecraft, and International Relations since 1945*, Lexington 2014, s. 121.

⁴² S. Cornelissen, *op. cit.*, s. 160.

⁴³ A. Elnashar, M. Ewies, G. Akindes, *Sport in Africa and the Middle East*, w: M. Li, E. W. Macintosh, G. A. Bravo, (red.), *International Sport Management*, Champaign 2012, s. 168.

⁴⁴ O. A. Koonyaditse, *The Politics of South African Football*, Grant Park 2010, s. 28.

⁴⁵ A. Elnashar, M. Ewies, G. Akindes, *op. cit.*, s. 168.

sportowych⁴⁶. Stwierdzono wówczas, iż „Najwyższa Rada zachęca wszystkich swoich członków do uzależnienia ich decyzji o udziale i igrzyskach olimpijskich w 1968 r. od tego, że żadna rasistowska drużyna z Afryki Południowej nie weźmie w nich udziału”⁴⁷. Przynajmniej w oficjalnej retoryce nie była eksponowana kwestia walki z rządami białych w Afryce, a jedynie wspomniane budowanie bliskości pomiędzy narodami kontynentu. Jednak aspekty negatywne szybko zaczęły odgrywać dominującą rolę w działalności Rady.

W SCSA było kilka podmiotów szczególnie silnie lobbujących za takim ukierunkowaniem działań, przede wszystkim Południowoafrykański Nierasowy Komitet Olimpijski (ang. *South African Non-Racial Olympic Committee*, w skrócie *SANROC*). Była to organizacja emigracyjna utworzona w Durbanie w 1962 r., która dążyła do zastąpienia Narodowego Komitetu Olimpijskiego RPA w Międzynarodowym Komitecie Olimpijskim⁴⁸. Dokumenty i wspomnienia wskazują, iż to właśnie posiadający siedzibę w Londynie *SANROC* szczególnie często przyczyniał się do formułowania gróźb bojkotów imprez sportowych przez *SCSA*⁴⁹. Innym podmiotem silnie lobbującym w *SCSA* za bojkotami była utworzona w marcu 1973 r.⁵⁰ w Durbanie przez reprezentantów związków nierasowych Południowoafrykańska Rada Sportu (ang. *South African Council of Sport*, w skrócie *SACOS*), która w 1977 r.⁵¹ otrzymała status obserwatora *SCSA*⁵². Jej rola wydaje się jednak mniejsza niż *SANROC*. Co ciekawe jednak w kontekście funkcjonowania *SCSA*, lobbowała ona MKOl na rzecz uznania *SACOS* jako Narodowy Komitet Olimpijski dla RPA⁵³.

Działalność *SCSA* skierowana przeciwko rządowi białych w Afryce przejawiała się w szczególności afrykańskimi ruchami bojkotującymi imprezy sportowe. Groziły one zbojkotowaniem igrzysk olimpijskich w Meksyku w 1968 r., w Monachium w 1972 r. i w Montrealu w 1976 r. Jak widać, kluczowe w działalności Najwyższej Rady Sportu w Afryce, przynajmniej w latach 60. i 70., było przeciwdziałanie rzą-

⁴⁶ D. Booth, *The Race Game. Sport and Politics in South Africa*, London 1998, s. 97.

⁴⁷ A. Guttmann, *op. cit.*, s. 125.

⁴⁸ C. R. Hill, *Olympic Politics. Athens to Atlanta 1896-1996*, Manchester – New York 1996, s. 205, D. R. Black, „Not Cricket”: *The Effects and Effectiveness of the Sport Boycott*, w: N. C. Crawford, A. Klotz, (red.), *How Sanctions Work. Lessons from South Africa*, London 1999, s. 215.

⁴⁹ B. Lindfors, (red.), *The Dennis Brutus Tapes. Essays at Autobiography*, Austin 2011, s. 21. Por.: T. Monnington, *The Politics of Black African Sport*, w: L. Allison, (red.), *The Politics of Sport*, Manchester 1986, s. 168.

⁵⁰ Wg niektórych autorów był to rok 1971. Por.: G. Jarvie, *Class, Race and Sport in South Africa's Political Economy*, Abingdon 2014, s. 49.

⁵¹ Niektórzy autorzy podają, iż *SACOS* została pełnoprawnym członkiem *SCSA*, i to już w 1976 r. Por.: C. Saunders, *Aspects of Aboveground Activity. Aboveground Organizations and Activities*, w: *The Road to Democracy in South Africa*, vol. 1970-1980, Pretoria 2006, s. 855.

⁵² A. Guelke, *The Politicisation of Sport in Africa*, w: L. Allison, (red.), *The Politics of Sport*, Manchester 1986, s. 135, 137.

⁵³ International Olympic Committee Historical Archives, South Africa NOC, Recognition request of the NOC of South Africa (RSA): correspondence of the Supreme Council for Sport in Africa (SCSA), D-RM01/12, List Prezydenta SCSA Abrahama Oridii do Prezydenta MKOl Juana Antonio Samarancha, 18.09.1980.

dom białej mniejszości w Republice Południowej Afryki oraz Rodezji. Dążono do jak najdalej posuniętej izolacji sportowej obu państw, do czego udało się doprowadzić. Niemniej nie należy zapominać, iż celem *SCSA* było także integrowanie kontynentu, czy też budowanie sojuszu państw Afryki⁵⁴. Wydaje się jednak, iż ta rola miała nieco mniejsze znaczenie, zaś elementem integrującym była przede wszystkim nienawiść do reżimów RPA i Rodezji.

Postrzeganie Najwyższej Rady Sportu w Afryce jako sojuszu państw, mimo że sformułowanie takie stanowi pewne uproszczenie biorąc pod uwagę strukturę organizacyjną Rady, pozwala stwierdzić, iż pomimo jego dużej monolityczności i solidarnego postępowania (nawet wiążącego się z rezygnacją z udziału w igrzyskach olimpijskich), dochodziło także do sytuacji, kiedy państwa należące do *SCSA* zajmowały różne stanowiska. Przykładowo Nigeria zdecydowała się na zbojkotowanie Igrzysk Wspólnoty Narodów w Edмонтон w 1978 r.⁵⁵ z uwagi na udział w nich utrzymującej kontakty sportowe z RPA Nowej Zelandii, podczas gdy pozostałe 12 państw afrykańskich należących do Wspólnoty Narodów nie wzięło udziału w bojkocie powołując się na decyzję *SCSA*⁵⁶. Podobnie, Rada zarekomendowała udział w igrzyskach w Moskwie w 1980 r., jednak nie wszystkie państwa podporządkowały się tej decyzji – 22 z 40 zbojkotowały imprezę⁵⁷. Niesubordynacja części dotyczyła bojkotu mimo braku takowej rekomendacji, niż odwrotnie. Można więc stwierdzić, iż z zasady państwa zrzeszone w Najwyższej Radzie Sportu w Afryce pozostawały dość zgodne w decyzjach politycznych w dziedzinie sportu.

Od początku lat 80. funkcjonowanie Najwyższej Rady Sportu w Afryce ulegało ewolucji. Rezygnowano ze stosowania bojkotu i jego gróźb jako broni politycznej. Doszło również do restrukturyzacji *SCSA* – w 1980 r. decyzją okrągłego stołu przywódców afrykańskiego sportu w Tunisie, w nawiązaniu do oczekiwań Międzynarodowego Komitetu Olimpijskiego i międzynarodowych federacji sportowych usunięto ze stanowiska Gangę. Od tego czasu *SCSA* składała się z autonomicznych Związków Narodowych Komitetów Olimpijskich Afryki (ang. *Association of National Olympic Committees of Africa*, w skrócie *ANOCA*) oraz Unii Konfederacji Sportu w Afryce (ang. *Union of Confederations of Sport in Africa*, w skrócie *UCSA*)⁵⁸. Funkcjonowanie *SCSA* uległo dalszym zmianom w latach 90., kiedy doszło do przemian demokratycznych w Republice Południowej Afryki i przystąpienia tego państwa do Rady, w której

⁵⁴ Właśnie sojuszem nazwał Najwyższą Radę Sportu w Afryce Ellis Cashmore. E. Cashmore, *Making Sense of Sport*, London 2010, s. 495.

⁵⁵ Niektórzy autorzy podają, iż w bojkocie wzięły też udział Uganda i Botswana. D. Macintosh, D. Greenhorn, D. Black, *Canadian Diplomacy and the 1978 Edmonton Commonwealth Games*, „Journal of Sport History”, vol. 19, nr 1, 1992, s. 39, 49-50, O. Abegunrin, *Africa in Global Politics in the Twenty-First Century. A Pan-African Perspective*, New York 2009, s. 17.

⁵⁶ R. Espy, *op. cit.*, s. 179.

⁵⁷ T. M. Mays, M. W. DeLancey, *Historical Dictionary of International Organizations in Sub-Saharan Africa*, Lanham 2002, s. 208, Shehu Shugari. *My Vision of Nigeria*, red. A. Tijjani, D. Williams, London 1981, s. 398.

⁵⁸ A. Elnashar, M. Ewies, G. Akindes, *op. cit.*, s. 168-169.

zaczęła odgrywać ważną rolę⁵⁹. W późniejszym czasie znaczenie *SCSA* w dalszym ciągu malało, a w październiku 2008 r. podczas Konferencji Ministrów Sportu Unii Afrykańskiej rozwiązano ją, a organizowanie Igrzysk Afrykańskich zostało przejęte przez Unię Afrykańską⁶⁰. Także te fakty świadczą o tym, że po ziszczeniu się celu związanego z demokratyzacją afrykańskich państw rządzonych przez białych nie było już podstaw dla funkcjonowania *SCSA*. Tymczasem organizowane przez nią Igrzyska Afrykańskie w większym stopniu niż na walkę z kontestowanymi rządami ukierunkowane były na wzmacnianie bliskości państw afrykańskich, toteż w nowych realiach nie zrezygnowano z ich organizacji.

KONKLUZJE

Przedstawione w artykule dwie kluczowe inicjatywy: Igrzyska Afrykańskie oraz Najwyższa Rada Sportu w Afryce dotyczyły wykorzystanie sportu dla budowania bliskości państw afrykańskich. Rada była odpowiedzialna za organizację Igrzysk, aczkolwiek jej działania obejmowały też inne aspekty. Należy przy tym zauważyć, iż obie inicjatywy można utożsamiać z aktywnością państw, bowiem w ich gremiach inicjujących brali udział przedstawiciele rządów. Najwyższa Rada Sportu w Afryce stanowiła niejako organ Organizacji Jedności Afrykańskiej, a w jej skład wchodziła przedstawiciele rządów, natomiast Igrzyska Afrykańskie po rozwiązaniu *SCSA* organizowane są przez polityczną organizację, jaką jest Unia Afrykańska.

O Igrzyskach Afrykańskich z całą pewnością można powiedzieć, iż były w przeszłości i nadal są narzędziem integrowania kontynentu afrykańskiego, budując bliskość pomiędzy państwami oraz przyczyniając się do przeciwdziałania lub łagodzenia ewentualnych konfliktów. Takie były oficjalne cele tej imprezy sportowej, a także imprez stanowiących ich pierwowzory. Prócz zbliżenia międzynarodowego były one także nakierunkowane przeciwko reżimom afrykańskim zdominowanym przez białą mniejszość, bowiem państwa te nie były mile widziane na zawodach sportowych. Z kolei po ich demokratyzacji Igrzyska Afrykańskie zatraciły swój negatywny wymiar i obecnie mówiąc o ich celach dyplomatycznych wskazuje się wzmacnianie bliskości państw kontynentu. W większym stopniu przeciwko w Republice Południowej Afryki i Rodezji ukierunkowana była Najwyższa Rada Sportu w Afryce, która z jednej strony odpowiadała za organizację Igrzysk Afrykańskich, z drugiej stanowiła rodzaj forum konsultacyjnego oraz adwokata państw afrykańskich w międzynarodowym sporcie. Należy jednak nadmienić, iż pomimo negatywnego działania dyplomatycznego samej *SCSA*, funkcjonowała ona zarazem jako narzędzie integracji i wymiany poglądów pomiędzy państwami afrykańskimi, zaś wspólny wróg, jakim były Republika Południowej Afryki i Rodezja, stanowił główny obok sportu czynnik integrujący. Tym samym hipoteza, zgodnie z którą istnienie w Afryce reżimów zdominowanych

⁵⁹ J. Nauright, *Sport, Cultures and Identities in South Africa*, London 1997, s. 162.

⁶⁰ S. Cornelissen, *op. cit.*, s. 161, <http://www.au.int/en/newsevents/14449/11th-african-games-brazzaville-republic-congo-04-19-september-2015> (data wejścia na stronę 07.03.2016).

przez białą mniejszość stanowiło czynnik integrujący pozostałe państwa afrykańskie w dziedzinie międzynarodowego sportu, została potwierdzona. Choć „wspólny wróg” jako czynnik integrujący przestał istnieć, to inicjatywa związana z Igrzyskami Afrykańskimi rozwija się dalej, podczas gdy zorientowana w większym stopniu na walkę z rządami białych w Afryce SCSA została rozwiązana. Współcześnie Igrzyska Afrykańskie można więc uznać za typowy przykład wielostronnej dyplomacji sportowej, którego celem jest budowanie i wzmacnianie bliskości pomiędzy państwami.

Badanie zostało zrealizowane dzięki finansowaniu Narodowego Centrum Nauki w ramach projektu badawczego nr 2015/19/D/HS5/00513.

Dr Michał Kobierecki, Katedra Teorii Polityki i Myśli Politycznej, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych, Uniwersytet Łódzki (michal.kobierecki@uni.lodz.pl)

Słowa kluczowe: Igrzyska Afrykańskie, Najwyższa Rada Sportu w Afryce, dyplomacja sportowa, polityka i sport, stosunki międzynarodowe

Keywords: African Games, Supreme Council for Sport in Africa, sport diplomacy, politics and sport, international relations

ABSTRACT

There are a number of ways in which sport might be instrumentalized in international relations. One of them refers to the use of its non-political character and popularity in order to shape international proximity and more positive relations between states. Such instrumentalization is referred to as sport diplomacy, a category that is classed as a part of public diplomacy.

The aim of the article is to investigate how sport has been used in order to strengthen the proximity and ties among African states. Two initiatives have been considered: the African Games and the Supreme Council for Sport in Africa. The research is a case study which refers to Africa, as in the history of sport there have also been other multilateral attempts to instrumentalize sport for the sake of international proximity. In the analysis the motivation behind the initiatives has been particularly considered.

The article attempts to verify the hypothesis that existence of political regimes dominated by white minorities in Africa (RSA, Rhodesia) was an integrative element for the other African states in the field of international sport.

NASZE WYDAWNICTWA

INSTYTUT ZACHODNI

ul. Mostowa 27, 61-854 Poznań

tel. +61 852 28 54

fax +61 852 49 05

e-mail: wydawnictwo@iz.poznan.pl

Z przyjemnością informujemy o udostępnieniu **biblioteki cyfrowej „Przeglądu Zachodniego”** obejmującej archiwalne roczniki czasopisma od 1945 r. Digitalizacja „Przeglądu Zachodniego” z lat 1945-2017 była możliwa dzięki środkom Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego uzyskanym przez Stowarzyszenie Instytut Zachodni. **Dostęp do cyfrowego zasobu jest całkowicie bezpłatny i otwarty.** Z pewnością zrealizowane przedsięwzięcie okaże się znaczącą pomocą dla wszystkich zainteresowanych studiami nad zagadnieniami, które od niemal siedemdziesięciu pięciu lat opisywane są na łamach czasopisma Instytutu Zachodniego i przysłuży się upowszechnieniu jego zawartości.

Biblioteka cyfrowa „Przeglądu Zachodniego” jest dostępna na stronie internetowej www.archiwumpz.iz.poznan.pl

Digitalizacja, udostępnienie i utrzymanie otwartego dostępu przez Internet edycji „Przeglądu Zachodniego” z lat 1945-2017 zostało sfinansowane w ramach umów 729/P-DUN/2016 i 709/P-DUN/2018 ze środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego przeznaczonych na działalność upowszechniającą naukę.

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego